

УДК 340.132.237(342.24:341.213.4:342.228.1)
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v1.2023.3>

В. М. Мельник
кандидат політичних наук, юрист,
лауреат премії імені Миколи Лукаша за переклади з латини,
головний редактор журналу «Аннали юридичної історії»,
асистент кафедри політології філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
orcid.org/0000-0001-5640-0351

РИМСЬКО-ВІЗАНТІЙСЬКИЙ ПРАВОВИЙ РЕЖИМ LEX FOEDUS У ПОЛІТИЧНІЙ ІСТОРІЇ АЛЕМАННІВ

Статтю присвячено маловідомому аспекту історії римсько-варварських юридичних зв'язків – інституціоналізації федератського статусу алеманнів (alamanii). Дослідження спирається на римсько-візантійську джерельну базу. Стверджується надання Імператорським Римом lex foedus алеманнам у 213, 350, 357, 378, 506, 555-556 рр. Висловлюється припущення про існування т. зв. «алеманнської колізії», що відображала практику визнання алеманнами верховенства Східної Римської імперії через посередницький союзеренітет одночасно Королівства франків і Королівства остготів в першій половині VI ст. В 556-568 рр. алеманни Реції потрапили під прямий політичний контроль Візантії. Цьому сприяв розгром східними римлянами італійських остготів і франків, запровадження візантійської адміністрації на Апеннінах. Подальшому акцентуванню алеманнами римських правових інститутів запобігло вторгнення племен лангобардів до Італії (568-572 рр.). Важливо, що правовий режим lex foedus виступав ключовим інструментом римсько-візантійської взаємодії з оточуючими варварськими народами. Завдяки lex foedus римляни домоглися розширення території імператорської юрисдикції без необхідності здійснення прямого адміністративного контролю. Отож, в еволюції інституту lex foedus приховане коріння майбутнього федералізму, що має важливе значення для теорії держави та права. Водночас, заради послідовності викладу матеріалу, стаття детально зупиняється на історичному фоні набуття алеманнами федератського статусу. Спершу звертається увага на етимологію етноніма «алеманни», характеризується початковий політичний зв'язок давніх алеманнів із германськими спорідненими народами (готами, гепідами, тюрингами, лангобардами, бургундами, франками). Підкреслено, що напередодні гунського вторгнення 451 року, алеманни все ще залишалися частиною племінного союзу свевів. При цьому, пояснено головні аспекти соціокультурної несхожості східних і західних германців (алеманни були представниками останніх). Автор висловлює думку, що завдяки алеманнам германський термін «герцогство» (herzogtum) почав уживатися на позначення латинського військово-політичного поняття «дукат» (ducatu).

Ключові слова: lex foedus, алеманни, алеманнська колізія, герцогство, право майорату, Magna Germania, імператорський титул, правова суб'єктність.

Melnyk V. M. ROMAN AND BYZANTINE LEX FOEDUS LEGAL REGIME IN THE POLITICAL HISTORY OF THE ALEMANNIANS

The article is devoted to the institutionalization of the federal status of the Alemannians. The study is based on the Roman-Byzantine source base. Imperial Rome granted lex foedus to the Alemannians in 213, 350, 357, 378, 506, 555-556 AD. The so-called «Alemannic collision» reflected the practice of recognition of the supremacy of the Eastern Roman Empire (Byzantium) by the Alemannians through the «intermediary suzerainty» of both the kingdom of the Franks and the kingdom of the Ostrogoths (in the first half of the 6th century AD). In 556-568 AD, the Alemannian Rhaetia came under the direct political control of Byzantium. This facilitated by the defeat of the Italian Ostrogoths and Franks by the Eastern Romans, and the introduction of Byzantine administration in the Apennines. Further acceptance by the Alemannians of Roman legal institutions prevented by the invasion of Lombard tribes into Italy (568-572 AD). It is important that the lex foedus legal regime was a key tool of the Roman-Byzantine interaction with the surrounding barbarian peoples. Thanks to the lex foedus, the Romans were able to expand the area of imperial jurisdiction without the need for direct administrative control. It is important that the roots of future federalism lie in the evolution of the lex foedus institution. The article also dwells in detail on the historical prerequisites for the acquisition of federal status by the Ancient Germans. First, attention is drawn to the etymology of the ethnonym «Alemanni», as well as to the initial political connection of the ancient Alemannians with related Germanic peoples (Goths, Gepids, Thuringians, Lombards, Burgundians, Franks). It is emphasized that on the eve of the Hun invasion in 451 AD, the Alemannians were still part of the Suevo tribal confederation. At the same time, the main aspects of the sociocultural differences between East and West Germans (the Alemannians were the representatives of the latter). The author expresses the opinion that thanks to the Alemannians, the German term «duchy» (herzogtum) began to be used to denote the Latin military-political concept «ducatu» (ducatu).

Key words: lex foedus, Alemannians, Alemannian collision, duchy, majority law, Greater Germany, imperial title, legal personality.

Постановка проблеми і мета дослідження. Латинізований давньогерманський іменник «Alamanii» навряд чи спочатку виконував лексичну функцію етноніма. Дослівний переклад поняття

«алеманни» (німецькою «Alemannen») звучить як «усі люди» (alle manner) [1, с. 100]. На відміну від готів і чітко асоційованих із готами тюрингів, гепідів, лангобардів тощо, алеманни вперше

хронологізуються порівняно пізно [2]. В 213 р. римський імператор Каракалла (211–217) здійснив військовий похід до т. зв. «Великої Германії» («Magna Germania») – території між середнім Рейном і верхнім Дунаєм. Імператор, що за рік до походу дарував права римського громадянства всім вільним мешканцям імперії (Едикт 212 р.) [3, pp. 4–17], розгромив декілька потужних племінних союзів. Особливо дісталось племінному союзу свевів, що диференціювався на автономні племена маркоманів, гермундурів, квадів. Набір відмінних, різнодіалектних германських племен сприймався тогочасними римлянами наче «сукупність всіх германців» («Alemannen»). З огляду на історіографічну традицію, можемо стверджувати, що перша згадка про «алеманнів» з'явилася якраз у рамках тріумфального титулу «Алеманнікус», присвоєного Римським Сенатом Антоніну Каракаллі (конотація терміна – «переможець всіх германців») [4, s. 160, 225–231]. Враховуючи цей факт, особливої уваги заслуговують факти юридичної інкорпорації алеманнів Римською імперією. Отже, мета даного дослідження – аналіз еволюції алеманнського *lex foedus* як одного з інститутів такої інкорпорації.

Виклад основного матеріалу. Важливо не забувати: алеманни самі себе іменували «свевами» [1, с. 100]. Ймовірно, свеви, котрі в буремні роки кризи III ст. н. е. заселяли т. зв. «Декуматські поля», виступали патронами різноманітних прилімесних племен [5, Iord. Getica, 280]. Сама зона початкового проживання «алеманнів» украй промовиста. Оскільки «Декуматські поля» прилягали до рейнського лімесу та сягали римського Кельна (*Colonia Agrippinensis*), то зверхники прикордонних територій (свеви) вели жваву торгівлю з галльськими і бельгійськими районами імперії. Ця торгівля, як і римсько-германські війни часів імператора-філософа Марка Аврелія (161–180) чи реформатора Каракалли (211–217), неначе магнітом притягували в навколорімесну зону різноманітних авантюристів, шукачів пригод, спраглих наживи та швидкого збагачення рекрутів римських легіонів. Збереглося багато давньогерманських фольклорних зразків, пізніших скандинавських саг, де стверджується, нібито предки алеманнів, гепідів, лангобардів, готів тощо покидали прабатьківщину («Скандзу» – південь Скандинавського півострова) [5, Iord. Getica, 25], попередньо здійснюючи жеребкування. Хто програвав – вимушено переселявся на південне узбережжя Балтики (до гирла Вісли в околицях сучасного Тчева, а звідти в Померанію чи Східну Пруссію).

Причина міграцій усередині «лісової Європи» [термін запропонований у статті: [6, с. 9] – невідвладний людському духу взаємозв'язок кліматичних змін і демографічних коливань [7]. Над-

мірне зростання кількості населення в межах південних районів сучасної Швеції, на о. Готланд і, як наслідок, виселення германських общин у сучасні Померанію, Кашубію, Східну Пруссію [5, Iord. Getica, 26–30], зумовлювало високу концентрацію людей в одних і тих самих місцях. Отже, за елементарне харчування доводилося боротися. Одні племена прагнули захопити контроль над Бурштиновим торговельним шляхом (латиною – *Via succinea*) [8, s. 20], що проводив купців із Південно-Східної Балтики (Пруссії, Литви, Латвії) до дунайського лімесу [9, s. 123–159]. Інші племена хотіли захопити вододіли Вісли, Західного Бугу, Дністра [5, Iord. Getica, 28 et 30]. Вони рухалися річковими рукавами до чорноземних регіонів сучасної України, неозорих степів українського Північного Причорномор'я [10, с. 47]. Такі міграційні процеси зумовили підпорядкування теренів Східноєвропейської рівнини готському племінному союзу (германська назва – *Aurom*) [5, Iord. Getica, 27]. Для прикладу, авторитетний дослідник Пауль Райнеке (1872–1958) стверджував існування між 240–376 рр. єдиної Готської політії – від Вісли до Дніпровсько-Бузького лиману [11, s. 42–50]. Велетенські терени, заселені предками слов'ян (у Підляшші, Берестейщині, Прип'ятських болотах, частково і в Подністров'ї) та іраномовними кочівниками-сарматами (роксоланами, південними аланами), склали демографічний кістяк цієї «Великої Германії». Готські мігранти, що об'єднали іранців і слов'ян під своєю орудою, відрізнялися надто войовничим духом, який дозволив їм налагодити самостійні контакти зі східними провінціями Римської імперії. Яскравий приклад – Скіфські (Готські) війни 230–270 рр. [12, с. 138–147], що завершилися набуттям готським племінним союзом *lex foedus* на провінцію Дакія (271 р.) та, пізніше, християнською аріанізацією готів, підтвердженням федератського статусу імператором Константином Святим (332 р.) [1, с. 50].

На відміну від готів, гепіди зайняли території у гирлі Вісли, контролюючи згаданий бурштиновий шлях [13, р. 1]. Тривалий час племінний союз гепідів залишався підзвітним зверхникам-готам. Та ж сама ситуація супроводжувала початковий етап історії племені тюрингів. І тюринги, і гепіди були кривими родичами готів, знаходилися у військово-політичному блоці з ними. Готи, гепіди, тюринги, частково також герули й лангобарди (проживали над Ельбою) спільними зусиллями забезпечували військовий контроль експорту бурштину в римські провінції. Вони ніколи не мали сильної централізованої влади, що зумовлювалося вдалою політикою римських імператорів – «*divide et impera!*». Однак, союзи готів, гепідів або герулів виступали ще й ключовими посередниками в тор-

говельному та, пізніше, християнсько-аріанському освоєнню римлянами Східної Європи [7].

Інакше складалася доля франків і навколишніх племен. Так, готи від самого початку слугували центром притягнення германців, інших племен Східної Європи (слов'ян, іранців). Франки ж пасивно опонували готам і намагалися виконувати роль західногерманського центру сили [1, с. 84–85].

На відміну від франків, які контактували переважно з германомовними етносами й народностями (алеманнами, свевами, бургундами, маркоманами, гермундурами, квадами, баварами), готи / гепіди / герули / лангобарди вимушено підтримували дружні відносини з сарматами та слов'янами. Близькі взаємні контакти готів і асоційованих із ними племен дозволили значній частині східноєвропейських германців пережити жахіття гунського вторгнення 376 р., ввійти в коло сил, наближених гунською ставкою [14, с. 155–158]. Готи Східноєвропейської рівнини звикли до кочівницького стилю життя, вправно володіли специфічним степовим луком, послуговувалися різними стилями побутового життя (лісовим, лісостеповим, степовим). Франки, в свою чергу, не мали уявлення про степовий побут. Ось чому готський епос зберіг позитивне чи нейтральне ставлення до гунського володарювання, розглядав його як один із багатьох політичних етапів, тоді як франксько-бургундсько-алеманнські сказання (тісно пов'язані з фризськими і скандинавськими сагами) просякнуті страхом перед грізними кочівниками.

Алеманни, як і бургунди, були безумовно ближчі до франків [15, с. 56–62]. Зрештою, вони вийшли на історичну арену приблизно в один час (у III столітті). Користуючись імператорською кризою, вже 260-го р. алеманни атакували рейнський лімес, вторглися до Галлії, розграбували терени Північної Італії [1, с. 99]. Під ударом алеманнів опинився Медіолан (Мілан). З 261 по 276 рр. алеманни постійно вторгалися в межі Північної Італії. Цікаво, що місцем їхніх постійних грабіжницьких рейдів виявилися долинні райони сучасної Швейцарії. Вірогідно, в окремих гірських місцевостях алеманни зуміли закріпитися, заснувавши щось на кшталт «баз сухопутного піратства».

На терени «Декуматських полів», у межі володінь свевів, постійно перебували воїни, дружини, їхні сім'ї [16, р. 17]. Як уже зауважувалося, вони переважно були «жертвами жеребкування» чи готсько-скандинавського «права майорату». Перенаселення течій основних східноєвропейських річок і цілого Півдня Балтики (від Данії до Литви) витискало шукачів збагачення та всіх знедолених осіб на захід. Мігранти рухалися лісовими масивами до прирейнського лімесу, заселяли прикордонні терени, вступали на римську службу, працювали

перекладачами в римській адміністрації, надавали військовий супровід галло-римським купцям. Саме цей різношерстий «набір усіх людей» став зватися «алеманнами», котрих римляни часто сприймали «сукупністю» германців «узагалі» (яскраве свідчення – переможний титул Каракалли 213 р. [4, с. 160, 225–231]). Разом із тим, свеви вважали таких прибульців своїми законними підлеглими, так як мігранти осідали в межах влади свевських правителів.

Зрештою, «право майорату» (*jus majoratus*) [17, с. 111] значно вплинуло на становлення алеманнів (як юридично, так і етнополітично). Його рецидиви ще багато століть зберігалися в Скандинавії, зумовивши появу спільноти норманів-вікінгів. Різноманітні прадавні варіанти права майорату належали колу звичаїв готів, гепідів, герулів, лангобардів, франків. Сенс германського права – передача всього майна та всіх прав приватної суб'єктності від батька старшому сину. Молодші діти чоловічої статі не отримували нічого, змалечку орієнтуючись «здобувати майно самостійно». Такі жертви племінних звичаїв вирушали мандрувати Європою в пошуках кращого життя та високого соціального статусу. З-посеред таких «молодших синів» часто рекрутувалися прославлені римсько-варварські військові команди доби Великого переселення народів III–VI ст.

Бл. 277 р. алеманни зазнали серйозної військової поразки від римської армії, але попередньо встигли опанувати частину гірських долин сучасної Швейцарії і, що важливіше, заселили течію р. Рейн у межах Ельзасу [1, с. 99]. Вже за імператорів Діоклетіана (284–305) та Константина Святого (306–337) алеманни намагалися захопити землі, що пізніше стануть відомі завдяки назві «Ельзас і Лотарингія». Алеманнам неодноразово вдавалося брати в облогу Страсбург – римський адміністративний центр. Біля сучасного Страсбурга вони зазнавали нищівних поразок від легіонів Констанція (349–350 рр.) [18, рр. 649–659], Юліана Відступника (розгромив алеманнів у 357 р., ще до сходження на престол) [19, р. 103–125], Граціана (378 р.) [20, *Amm. Marc.* 31.10.18].

Не увінчалися успіхом спроби місіонерів Константина Святого (330-ті рр.) повернути алеманнів у християнство. Алеманни продовжували сповідувати давній германський «вотанізм» навіть тоді, коли евангелізація (хоч і еретично-аріанська) охопила готів. Однак, Римська імперія могла де-юре вважати свевів федератами після перемоги Каракалли 213 р. Титул Каракалли «Алеманнікус» з'явився далеко не дарма. Він, швидше за все, маніфестував новоявлене федератство племінного союзу свевів. Утім, події часів кризи III ст. н. е. звели нанівець спроби формально-юридичної інституціоналізації алеманнів у публічно-правовій імперській системі. Тільки перемо-

ги Констанція II 350-го р. і Юліана Відступника 357-го р. дозволили Риму повернутися до практики номінального тлумачення алеманнів римськими федератами.

Водночас, самі алеманни створили політію в прикордонні Ельзасу. Захоплені лімесні терени нещадно експлуатувалися. Свою «економіку» алеманни будували на принципах пріоритету работоргівлі. Кожен населений пункт, який алеманни контролювали в Ельзасі чи Швейцарії, негайно втрачав давнє римське правове обличчя [1, с. 100]. Алеманни навіть намагалися нищити міста. Звісно, римські польові армії часів доміанату могли оперативнo реагувати на алеманнську загрозу (як це сталося в битвах 349–350, 357, 378 рр.), але стратегія алеманнів полягала якраз у нечисельних маневрах, короткотермінових набігах. Крім того, алеманни намагалися обирати регіони зі зруйнованими фортифікаціями лімесу, а також високогірні райони, прилеглі до Північної Італії. Враховуючи зайнятість римської армії кампаніями на Близькому Сході, постійні внутрішні протиборства кандидатів на імператорство, полководці не звертали належної уваги на зростання алеманнської розбійницької загрози. Врешті-решт, алеманни, поволі відокремившись від патронів-свевів, уособлювали типових «варварів» римської класичної історіографії [5, Iord. Getica, 281]. Алеманни не піддавалися християнізації, не прагнули брати участі в адмініструванні торговельних шляхів, відмовлялися здобувати федератський статус для контролю захоплених населених пунктів. Із позицій римського права алеманни репрезентували швидше збіговисько розбійників-работорговців, аніж окрему народність. Навіть з етнополітичних позицій украй важко вважати їх окремим союзом чи навіть племенем.

Ситуація дещо змінилася в 406 році [21, с. 625]. Рух Центральною Європою гунів і півдладних ім племен нажахав аланів, вандалів, бургундів, свевів. Цілі племінні союзи прибували на правий берег р. Рейн. Концентрація великих військових сил біля римського лімесу зумовила прорив кордону 31 грудня 406 р. [22, рр. 48-60]. Разом із частиною франків, алеманни вторглися в райони Ельзасу та Пфальцу. Схеви, вандала й алана рушили Галлією до Іспанії, бургунди спробували опанувати лівий берег Рейну. На землях, розташованих близько до своїх попередніх теренів, закріпилися тільки алеманни, котрі опинились в оточенні франків і бургундів. Пізніше, грізною силою, що використовувалася західноримськими імператорами для протистояння алеманнам виявилися вестготи, що набули *lex foedus* на околиці Тулузи від західноримського імператора Гонорія (418 р.) [1, с. 270].

15 червня 451 р. сталася знаменита Каталунська битва, де зіштовхнулися півдладні гунам

народи з племінними союзами, контрольованими західними римлянами [14, с. 166–167]. Алеманни, вочевидь, билися під обома прапорами. Припускаємо: на період Великого Західного походу Аттіли (451–452) алеманни переважно закріпилися в гірських місцевостях Швейцарії, що дозволило пережити «броунівський рух» гунської навали, вберегтися від помсти союзних Риму вестготів [5, Iord. Getica, 281]. Смерть Аттіли 453-го року та повний розпад Гунської конфедерації племен (454–455 рр.) [5, Iord. Getica, 259–261] повернули алеманнам можливість заселення Ельзасу, але, водночас, посилили римську польову армію Валентиніана III (425–455). Бл. 454–455 рр. західноримська *comitatenses* знову завдала алеманнам нищівної поразки в районі Страсбурга, примусивши алеманнів мігрувати північніше. Однак, західніше сучасного німецького Бонна алеманни потерпіли ще більш грандіозну поразку від кельнських франків [23, рр. 320–363].

Затиснуті поміж франками, вестготами, ліонськими бургундами та західноримськими підрозділами, розрізнені загони алеманнів спробували повернутися на південь. В 457 р. вони атакували передмістя сучасних Мілана і Тоскани [1, с. 101]. Відновивши високогірні бази Швейцарії, окремі алеманнські дружини пробували грабувати землі Провансу (на заході) та Норіку (на сході). Постійні поразки й удари федератів-бургундів і федератів-франків, все ж локалізували алеманнів у межах альпійських долин [23].

Хоча джерела твердять про наявність в алеманнів правлячої «королівської династії» [1, с. 100], але ми впевнені, що різновекторні міграції і грабівницькі походи здійснювалися з ініціативи локальних (общинних) рексів. Тобто явища централізації видавалися алеманнам чужими. Політико-правову зміну цього традиційного військово-анархічного стану прив'язуємо до підпорядкування алеманнів франкському володарюванню (506 р.) [24].

Хоча алеманни неодноразово наближались впритул до франкських володінь над Рейном, але основне зіткнення відбулося 496-го року в Цюльпіхській битві (*Schlacht von Zülpich*) [25, рр. 859–914]. Тоді рекс рипуарських франків Сігіберт запросив на допомогу короля салічних франків Хлодвіга (481–511), що вже прославився серед германців як завойовник Суассонської області (Галло-романського домену). Франки-рипуарії вимушено позбулися своєї давньої самостійності на користь Хлодвіга, оскільки алеманни завдали рипуаріям кілька серйозних поразок. Відступаючи рипуарські війська з'єдналися з Хлодвігом та викликали алеманнів на бій. Важливо, що напередодні битви Хлодвіг урочисто запрягнувся охреститися ортодоксальним хрещенням [26, Greg. Tour. II. 30]. Одна з версій вважає, ніби

хрещення Хлодвіга та верхівки салічних франків відбулося саме 496 р., внаслідок перемоги над алеманнами [27]. Під час тієї битви Сігіберт отримав серйозне поранення, котре зміцнило владу Хлодвіга. Крім того, половина алеманнського війська з усіма родинами перейшла у франкське підданство [28].

Літератори Кассіодор та Еннодій проливають світло на подальшу історію франксько-алеманнських відносин [29]. Дуже прикро, що джерела взагалі не називають імен алеманнських рексів («королів»). Безіменні правителі безіменної спільноти («всіх людей») характеризуються схильними до династичних чвар і розбрату. Багато в чому салічні й рипуарські франки відповідали «соціально-політичному ідеалу» алеманнів, але персона Хлодвіга (481–511) змінила цю тенденцію. Окупація франками половини алеманнських володінь викликала повстання переможених.

У 500 р. франки, натхненні перемогами над Галло-романським доменом і алеманнами, спробували завоювати Ліонське королівство бургундів [26, Greg. Tour. II. 32]. Зазнавши невдачі, прибічники Хлодвіга вирішили тимчасово помиритися з бургундами, запропонувавши їм залишки алеманнських володінь, в обмін на надання військової допомоги. Бургунди під орудою рекса Гундобада (473–516) погодилися і бл. 505 року вторглися до алеманнських земель з південного напрямку. Франки атакували повсталі території західніше сучасного м. Бонн. Вирішальна битва відбулася під Страсбургом. Франксько-бургундська коаліція завдала нищівної поразки алеманнському війську [30, с. 449–450].

Страсбурзька битва 506 р. запевнила Хлодвіга в наявності достатніх військових сил. Уже наступного 507-го р. Хлодвіг I атакував аквітанські володіння Тулузького королівства вестготів [26, Greg. Tour. II. 37]. Тулуза впала, вестготи почали організований відступ за Піренеї. Природні союзники федератів-вестготів, італійські остготи Теодоріха Амала Великого (493–526) виступили проти Хлодвіга. Відповідно, окупувавши Аквітанію, Хлодвіг одночасно втратив мрію забезпечити постійний вихід Франкії до Середземного моря. Натомість, Теодоріх Амал Великий встановив персональний політичний контроль над володіннями вестготів Іспанії і Південної Галлії. Протягом 507–511 рр. Теодоріху вдалося підпорядкувати своєму впливу бургундів. І вестготи, і бургунди підтвердили формальну федератську залежність від Східної Римської імперії. Де-юре Теодоріх Амал Великий здійснював правління Італією, Нориком, обома Панноніями, Далмацією «згідно дозволу Константинополя».

Своїм хрещенням за ортодоксальним обрядом, франк Хлодвіг намагався виторгнути власне місце в чиновницькій ієрархії Візантії, продемонстру-

вати лояльність імператорам Східної Римської імперії. Не дарма він здобув титул консула-суффекта (*consul suffectus*) від імператора Анастасія I (491–518) [26, Greg. Tour. II. 38]. Однак, Теодоріх Амал Великий, тонкий дипломат, сам консул 584-го року, східноримський патрицій і ще й християнин аріанського обряду, намагався зберегти виключне положення в політико-правовій системі імперії завдяки кількості провінцій, земель та племінних союзів, контрольованих і керованих підлеглими остготами. Зрештою, остготи, алано-вандали, вестготи, бургунди, герули, руги, скіри, тюринги визнавали Теодоріха намісником «західних провінцій» (*magister militum per Occidens*) [10, с. 97–110]. Відомо навіть про контакти тогочасної остготської Італії з північнонімецькими племенами саксів.

Розгром алеманнів Хлодвігом (506 р.) змінив усталену політичну географію [31, pp. 417–338]. Весь Ельзас перейшов під контроль франкської Династії Меровінгів. Хлодвіг утворив на завойованих теренах т. зв. «Герцогство Алеманнія» [31, р. 317]. Завдяки політиці Хлодвіга, збірне поняття «алеманни», що раніше мало негативну розбійницьку конотацію, поступово перетворилося в етнонім, яким франки величали всі племена чи народності, що східніше Рейну розмовляли германськими мовами. Зрештою, термін «алеманни» («*allemands*») сучасною французькою означає «німці», тоді як «Алеманнія» («*Allemagne*») позначає «Німеччину» [32]. Франки воліли називати алеманнами всіх, хто вогнем і мечем опирався їхній експансії в межах «Великої Германії» (свевів, саксів, баварів). Однак, завдяки створенню Хлодвігом окремого герцогства алеманнів (латиною – «дукату», німецькою – «герцогства»), Ельзас на багато століть вперед зберіг насамперед германський етнокультурний і етнолінгвістичний характер.

Перемога франків, а також подальші франкські політичні дії (заснування окремого «Герцогства») змусили Теодоріха Великого втрутитися [24, Cass. Var. 2, 41]. По-перше, він написав листа королю Хлодвігу, в якому офіційно вимагав припинити переслідування алеманнів. По-друге, Теодоріх, діючи від імені імператора Анастасія I (491–518) надав алеманнам і баварам офіційний *lex foedus* на колишню римську провінцію Реція, паралельно легалізувавши давні алеманнські поселення в швейцарських високогір'ях [1, с. 102]. Отримуючи статус федератів, алеманни та бавари врочисто зобов'язалися діяти в інтересах остготів та Східної Римської імперії, не проявляти ініціативи у війнах із франками, охороняти північні та північно-західні рубежі Італії від народженої Хлодвігом політики «*Drang nach Osten*».

Цікаво, що напередодні поселення алеманнів у Реції, Теодоріх Великий таки провів кампанію

з евакуації жителів-латинян південніше озера Констанц. Тобто алеманни все ж сприймалися «дикунами-варварами», хоча Теодоріх Великий і оголосив себе «захисником» їхнього племінного союзу [29, Ennod. Paneg. 2, 281].

Розповсюджена точка зору, ніби виключний політичний вплив остготів Теодоріха на алеманнів інституціоналізувався внаслідок Цюльпіхської битви 496 р. Мовляв, алеманни тоді звернулися до остготів за захистом і змогли відстояти свої кордони від бургундського вторгнення. Це цілком можливо, але юридичний контроль Теодоріх Великий встановив тільки 506-го року. Всі алеманни, що потрапляли до провінції Реція, мусили принести присягу на вірність остготському королю-наміснику та, скоріше за все, східно-римському імператору.

Отож, у межах остготських володінь, для алеманнів засновувався альтернативний франкському «Алеманнський дукат» (герцогство). Алеманни Реції залишалися під остготським контролем до 540 р. [33, р. 93]. Після перемоги візантійського полководця Велізарія над бунтівним остготським королем Вітігісом, укладення мирної угоди 540 р. [34, Procop. BG, II. 29.1-2], алеманни Реції прямо присягнули на вірність східноримському імператору Юстиніану Великому (527–565). Пригадаймо вживаний титул Юстиніана: «Імператор Цезар Флавій Юстиніан владика *Алеманнський*, Готський, Франкський, Германський, Антський, Аланський, Вандальський, Африканський» [35, с. 195]. Внаслідок акту створення альтернативного Алеманнського дукату Реції, з 506 р. алеманни офіційно розглядалися римським публічним правом як легальні федерати.

У межах Королівства франків Герцогство Алеманнія функціонувало в 506-800 рр. Відомо, що після 536 р. алеманнські дукси (герцоги) призначалися австразійськими представниками меровінгської династії [1, с. 102]. В будь-якому разі, алеманнсько-свевський термін «герцогство» (етимологічно германський), прийнятий на позначення «дукатів», набув розповсюдження в Центральній Європі саме завдяки процесу поглинання алеманнів франками в VI ст.

Значення алеманнів для історії права. Нагадуємо: самі алеманни продовжували називати себе «свевами». Однак, особливості змін у мовній традиції перетворили історичних «свевів» на більше звичних слів'янському вуху «швабів». Так з'явився етнонім «шваби», перерісши в топонім «Швабія» [28]. «Швабією» називали свою землю предки сучасних німців протягом VI–VIII ст. Так чи інакше, з історико-юридичної точки зору, алеманни відзначилися насамперед тим, що ввели в центральноєвропейський обіг германський термін «герцогство» на позначення римського «дука-

ту». Як племінний союз, алеманни відзначалися крайнім військово-анархічним устроєм, тоді як історичні хроніки не донесли до нас імен провідних алеманнських рексів. Відтак, централізація алеманнам не була знайома.

Остаточне набуття статусу федератів алеманнами пов'язується з нормативно-правовим актом остготського короля Теодоріха Великого (506 р.). Переселення частини алеманнів у Рецію перетворило їх на законних носіїв римського права. Разом із тим, перша спроба римського імператора Каракалли наділити алеманнів федератством має бути віднесена до 213 р. Схожі спроби повторили імператори Констанцій (337–361), Юліан Відступник (361–363), Граціан (375–383). Тільки за Анастасія I (491–518) алеманни набули *lex foedus* на провінцію Реція, в межах намісницької юрисдикції остготського короля Теодоріха.

Якщо ж ми вдаримося в юридичну казуїстику, то з'ясуємо наступне:

1) в 506 р. на політичній мапі Європи з'явилося водночас два «Герцогства Алеманнія». Перше «герцогство» знаходилося в кордонах Королівства франків. Друге «герцогство» перебувало під контролем Королівства остготів.

2) Король остготів, маючи статус *magister militum per Italia* або навіть *magister militum per Occidens*, володів законними повноваженнями діяти в західних провінціях Римської імперії від імператорського імені. Таким чином, передача алеманнам провінції «Реція» для «вічного і легального» поселення вписувалася до федеративного контексту римського публічного права.

3) Король франків, прийнявши ортодоксальне халкідонське хрещення, теж мав немалий статус у чиновницькій ієрархії Візантії. Хлодвіг володів титулом «консула-суффекта» – дипломатичним визнанням з боку імператора Анастасія I. Ортодоксальне християнство, з точки зору самого Хлодвіга, давало йому моральну та юридичну перевагу над Теодоріхом Великим. Військово-політичних сил франки мали недостатньо, але своїм ортодоксальним хрещенням запевнили офіційний Константинополь в лояльності. Відповідно, Королівство франків вважало себе інкорпорованим у правову систему імперії, королі з династії Меровінгів постійно підкреслювали формальну зверхність східноримського імператора. Тому, якщо припустити федератський правовий характер цілого Королівства франків, то аналогічне федератство мало би автоматично розповсюдитися на «Герцогство Алеманнія» з моменту його заснування Хлодвігом (506 р.).

«Алеманнська колізія». «Алеманнська колізія», наскільки її можна відтворити за першоджерелами, проявлялася не стільки в існуванні двох паралельних «герцогств», скільки в їхньому однаково федератському становищі стосовно вер-

ховного сюзерена – імператора Східної Римської імперії. Крім того, обидва «герцогства», поміж власним дуксом і законним римським імператором, мали інститут намісницького посередництва. В межах остготської зони контролю цю функцію виконували рекси з дому Амалів, у межах Франкії посередниками виступали королі з династії Меровінгів. Тобто федератство алеманнів стало яскравим прикладом пристосування варварського стилю життя, варварських звичаїв та обрядів під трафарет усталених століттями інститутів римського права.

Початок першої візантійської війни за контроль над Італією (535–540 рр.) поставив алеманнів у складне юридичне становище. Вихід вони спробували знайти в інтеграції з франкським «Герцогством Алеманнія». Відповідну санкцію надав остготський король Вітігіс (536–540), намагаючись заручитися військовою підтримкою франків. У порушення чинних норм римського права, Вітігіс передав династії Меровінгів значні території Північної Італії та, очевидно, спробував передати контроль над Алеманнською Рецією [33, р. 93]. Зрозуміло, ця спроба викликала закономірний протест офіційного Константинополя. Райони Венето мали стратегічне значення. Тож встановлення формального сюзеренітету франкських Меровінгів над частиною північноіталійських володінь остготів, розглядалося Східною Римською імперією як незаконна окупація.

Так чи інакше, в період антивізантійського повстання Тотіли (541–552) алеманни вважалися «франкськими данниками». Наступними жертвами франків після алеманнів виявилися бургунди (533–534) [26, Greg. Tour. III. 11] і тюринги (531–534) [26, Greg. Tour. III. 7 et 8].

Перемога візантійського полководця Нарсеса над залишками бунтівних остготів (552 р.) змусила франкського короля Теодобальда діяти активніше. Спочатку він спробував окупувати Верону, а також вступив у тривалі дипломатичні переговори з послами розгромлених остготів. Остготи переконували рекса Теодобальда, нібито наступною ціллю Східної Римської імперії стане Меровінгська Франкія. Відповідно, франки повинні надати залишкам остготів військову допомогу, так як «візантійці вважають, що повертають законні володіння своїх предків» [36, Agath., I.5].

Переговори привели до компромісного рішення. Король Теодобальд не зважився відкрито виступити проти імперії, але, натомість, оголосив рекрутацію т. зв. «добровольців» серед нещодавно завойованих германських племен – алеманнів, бургундів, тюрингів. Рідні брати, знані алеманнські полководці (можливо вони репрезентували той самий королівський рід, що нібито загинув після 506 р.) Бутилін і Левтаріс [26, Greg. Tour. III. 32] спершу використали алеманнські дружи-

ни для окупації на користь франків регіону Венеція, а в 552 р. очолили рекрутацію т. зв. «добровольців», які мали надати «дружню допомогу» розгромленим остготам.

Візантійські підрозділи Нарсеса, що розправилися з остготами в 551–552 рр., мали надто мало часу для підготовки. Вже весною 553 р. 75-тисячна армія алеманнів, бургундів, тюрингів і франків на чолі з братами Бутиліном і Левтарісом форсувала північноіталійську річку По. Агафій Мірінейський наголошував: Бутилін і Левтаріс, діючи в інтересах Меровінгської Франкії, розраховували на можливість встановлення спільного алеманнсько-бургундського диктату над усією Італією та навіть Сицилією. Передбачалося, ніби втомлені італо-візантійські контингенти Нарсеса не зможуть витримати навіть «першого натиску варварських полчищ» [36, Agath., I.7].

Франксько-алеманнсько-бургундські війська Бутиліна та Нарсеса жорстоко вирізали зустрічні східноримські підрозділи, прославилися надмірною жорстокістю стосовно військовополонених і простих жителів Італії. Крім того, італійські остготи швидко з'ясували, що завойовники навіть не розцінюють їх в якості союзників. Поведінка армії Бутиліна й Левтаріса налаштувала проти франків, бургундів та алеманнів цілу Італію, підготувала ґрунт подальшого відновлення єдиної східноримської адміністрації [36, Agath., I.20].

Хоча франко-алеманни дійшли до узбережжя Південної Італії, візантійці полководця Нарсеса все ж зуміли виснажити їхні війська. Врешті-решт, і Бутилін, і Левтаріс, загинули. 75-тисячна армія практично повністю полягла в боях, зазнавши попередньо нищівних ударів епідемії та голоду [36, Agath., II.2-3]. В перші місяці 555 р. офіційний Константинополь впевнено констатував перемогу над Франкією, а династія Меровінгів, що поклялася на войовничість алеманнських братів Бутиліна й Левтаріса, зазнала настільки сильних іміджевих втрат, що так і не змогла позбутися відповідного несприятливого образу. Тільки заміна династії Меровінгів династією Каролінгів (751 рік) остаточно вирішила проблему децентралізації і неавторитетності меровінзьких королів, які вимушено делегували реальну владу т. зв. «майордомам» («управителям») [10, с. 274–275].

В 556 р. східноримські війська відвоювали Венецію з рук франко-алеманнів, повернули під пряме імператорське управління значну частину Південної Галлії. Реція залишилася фронтірною зоною. Однак, з огляду на повний розгром боєдатних алеманнських підрозділів під час італійської авантюри 553-554 рр., а також, враховуючи використання Юстиніаном Великим титулу «владика Алеманнський», припускаємо: Алеманнська Реція 555-556 рр. де-юре повернулася

в сферу правового режиму *lex foedus*. У крайньому разі, якщо послуговуватися даними Агафія Мірінейського, йдеться про період 564–565 рр. Відповідно, на момент смерті, Юстиніан Великий із повним правом іменувався володарем алеманнів не тільки в якості їхнього формального зверхника, але і як військовий переможець алеманнів, упокорювач племені, що відіграло важливу роль в етнополітичному становленні середньовічних німців.

Підсумок. Отож, алеманни не створили власного повноцінного *regnum* (королівства). Після 539 р. федератська політія алеманнів у провінції Реція підпала під контроль франкської династії Меровінгів. Однак, участь алеманнів у війні 553–554 рр. змусила даний племінний союз, принаймні в межах Реції, визнати своє юридичне підпорядкування офіційному Константинополю. Гіпотетично таке підпорядкування, структурно наближене до практики федератського статусу лангобардів Моравії, Нижньої Австрії і Паннонії чи гепідів Трансильванії і Дакії, могло тривати від 556 до 568/572 рр. Останні варіанти датування цілком вірогідні, так як саме 568 р. лангобарди, налякані просуванням слов'яно-аварської орди в Паннонію, почали масштабну міграцію в межі Північної Італії [37, с. 79–80]. І хоча лангобарди вимагали підтвердження свого федератського статусу імператором Юстином II (565–578), але децентралізованість, внутрішні чвари, слабкість адміністративного апарату Візантії на Апеннінах, слов'яно-аварська колонізація паннонського степу, виокремили Алеманнську Рецію зі сфери реального впливу Східної Римської імперії. Для теренів сучасних Швейцарії та Австрії почався новий історичний етап, коли їхні мешканці забезпечували транзитне сполучення між Франкією і північноіталійською Лангобардією. До 800 р. Герцогство Алеманнія розвивалося як приналежна Королівству франків політія, між 800–843 рр. формально входило до т. зв. «Імперії Заходу», а вже з 843 р. стало одним із фундаментів «Східно-Франкського королівства» – прямого попередника Німеччини.

Література

1. Мюссе Люсьєн. Варварские нашествия на Европу: германский натиск. Пер. с фр. А. П. Саниной. СПб.: Евразия, 2008. 400 с.
2. Matthews John. The Roman Empire of Ammianus. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1989. XIV+608 pp.
3. Blanco-Pérez Aitor. Salvo iure gentium: Roman Citizenship and Civic Life before and after the Constitutio Antoniniana. // *Al-Masāq – Journal of the Medieval Mediterranean*. 2020. Vol. 32. Issue 1. Pp. 4–17.
4. Kneißl Peter. Die Siegestitulatur der römischen Kaiser. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1969. 253 s.

5. The Gothic History of Jordanes. In English Version with an Introduction and a Commentary by Charles Christopher Mierow. Mercho (N.J.), Evolution, 2006. 188 p.
6. Мельник В.М. Принципи компліментарності та його значення для історії міжнародної правосу́б'єктності (середземноморсько-візантійський аспект). // *Juris Europensis Scientia*. 2021. №3. С. 8–11.
7. Heather Peter. The Goths. Oxford: Blackwell Publishing, 1996. XVII+358 pp.
8. Kolendo Jerzy. Ziemie u południowo-wschodnich wybrzeży Bałtyku w źródłach antycznych. // *Pruthenia*. 2009. № IV. S. 11–41.
9. Schachinger Ursula. The Coin Finds from the Survey and the Excavation in Strebersdorf (Burgenland, Austria) on the Amber Road (2008–2017). // *Vjesnik Arheoloskog Muzeja u Zagrebu*. 2020. Vol. 53. Issue 1. S. 123–159.
10. Хизер Питер. Восстановление Римской империи. Реформаторы Церкви и претенденты на власть. М.: Центрполиграф, 2015. 575 с.
11. Reinecke Paul. Aus der russischen archäologischen Literatur. // *Mainzer Zeitschrift*. 1906. Jg. 1. S. 42–50.
12. Соколовская Ю. Рим и мир племен на Дунае I-IV вв. н. э. М., 2000. 288 с.
13. Kiss Attila P. “...Ut strenui viri...” The history of the Gepids in the Carpathian Basin. / Ph.D Thesis. Szeged: University of Szeged, 2014. 11 pp.
14. Гумилёв Л.Н. Хунны в Азии и Европе. // Три китайских царства. М.: Алгоритм, 2012. С. 106–175.
15. *Illustrierte Weltgeschichte*. / Unter redaction von Prof. Dr. Edv. Lehmann und Prof. Dr. Peter Petersen. Zweiter Band: Das Mittelalter. Berlin-Kopenhagen-Malmo-Amsterdam: Gefion-Verlag, 1930. 366 s.
16. Grant Michael. A Guide to the Ancient World: A Dictionary of Classical Place Names. New York: H. W. Wilson, 1986. 728 pp.
17. Бедрий М. М. Французьке звичаєве право: деякі історико-правові аспекти. // *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 72. С. 108–114.
18. Maier Felix K. The Alamannic War Will Not Take Place – Constantius' II Operation against the Alamanni in 354. // *The Classical Quarterly*. 2018. Vol. 68. Issue 2. Pp. 649–659.
19. Colombo M. La campagna estiva del 357 in Germania I, la spedizione del magister peditum praesentis Barbatio contro gli Alamanni Iuthungi in Raetia IIe le manipolazioni narrative di Ammiano Marcellino. // *TUCHE*. 2016. Bd. 31. P. 103–125.
20. Ammianus Marcellinus. Das römische Weltreich vor dem Untergang. Bücher übers. von Otto Veh und erl. Gerhard Wirth. München: Artemis, 1974. XXX+950 s.
21. Машкин Н. А. История Древнего Рима. М.: Госполитиздат, 1950. 736 с.
22. Muhlberger Steven. The Fifth Century Chroniclers. Leeds: Francis Cairns Publishing, 1990. XI+329 pp.
23. Drinkwater John F. The Alamanni and Rome 213-496: Caracalla to Clovis. Oxford: Oxford University Press, 2007. XII+408 pp.
24. Cassiodorus. *Variae*. Translated with Notes and Introduction by S. J. B. Barnish. Liverpool: Liverpool University Press, 1992. LIII+204 pp.
25. de Vyver André Van. La victoire contre les Alamans et la conversion de Clovis. // *Revue belge de philologie et d'histoire*. 1936. T. 15, N. 3-4. Pp. 859-914.
26. Gregorii episcopi Turonensis. *Libri historiarum*. Ed. Krusch Bruno and Wilhelm Levison. Hannover: MGH, 1951. XLII+642 s.
27. Dumézil Bruno. Le Baptême de Clovis. 24 décembre 505? Paris: Gallimard, 2019. 312 p.

28. Geuenich Dieter. *Geschichte der Alemanne*. Stuttgart: Kohlhammer, 1997. 176 s.

29. Rohr Christian. *Der Theoderich-Panegyricus des Ennodius*. MGH Studien und Texte 12. Hannover: MGH, 1995. XXXVII+309 s.

30. Вольфрам Хервиг. *Готы. От истоков до середины VI века (опыт исторической этнографии)*. СПб.: Ювента, 2003. 656 с.

31. Quast Dieter. *The Alamanni and Byzantium from the 5th to the 7th century*. // *The Pontic-Danubian Realm in the Period of the Great Migration*. Paris-Beograd: Centre de Recherche d'Histoire et Civilisation de Byzance, 2012. Pp. 317–338.

32. Droz Jacques. *Histoire de l'Allemagne*. Paris: PUF, 2003. 128 pp.

33. Arnold Jonathan J. Chapter 4: *Ostrogothic Provinces: Administration and Ideology*. // *A Companion to Ostrogothic Italy*. Leiden: Brill, 2016. Pp. 73–97.

34. Prokopios. *The Wars of Justinian*. Trans. by H. B. Dewing, revised by A. Kaldellis. Hackett Publishing Company, Inc., 2014. XXXIII+644 pp.

35. Васильев А. А. *История Византийской империи. Время до Крестовых походов (до 1081 г.)*. СПб: Алетейя, 1998. 514 с.

36. Агафий Миринейский. *О царствовании Юстиниана*. Пер., ст. и примеч. М. В. Левченко. М.; Л.: Изд-во АН, 1953. 221 с.

37. Stathakopoulos Dionysios. *A Short History of the Byzantine Empire*. London: I. B. Tauris, 2021. 256 pp.